

Sagalitteraturen – ei viktig kilde til vikingenes liv

Håvard Dahl Bratrein

Hvordan kan vi si noe om vikingtida i landsdelen vår, Hålogaland og Finnmark? Generelt kan vi tale om to typer kilder, det arkeologiske materialet og de skriftlige kilder, det vil si sagatekstene.

Det finnes et omfattende og rikholdig utvalg av arkeologisk materiale, som hustuffer, nausttuffer, tunanlegg, graver, hellegroper eller spekkgroper, labyrinter, skattefunn, fangstanlegg, kleberbrudd, åkerspor og stallogroper, som på ulike måter kan gi innsikt om vikingtida. En god del av dette er undersøkt arkeologisk og identifisert både med hensyn til alder og kulturelt innhold. Det skriftlige materialet fra jernalderen er svært lite, men likevel av stor betydning for å forstå vikingtida.

I ei særstilling står kong Alfreds eller Ottars beretning på gammelengelsk fra ca. 890, som er ei samtidig kilde, men som byr på mange tolkningsproblemer (Bately mfl. 2007). Samtidige kilder er også noen skriftlige opplysninger vi har om ladejarlene Eirik jarl (1018–23) og Håkon jarl junior (1019–26) fra deres opphold i England. (Regesta I, 1989).

Bildetekst side 12: Hvalbeinsplate funnet i en grav på Tisnes, Kvaløya.

Foto: Mari Karlstad, Tromsø Museum - Universitetsmuseet.

Andre utenlandske kilder er beretninga til Adam av Bremen fra ca. 1075 om eldre forhold i Norge, som er uavhengig av den norrøne sagatradisjonen. Blant anna bygger Adam på opplysninger fra danskekongen Svein Estridsson (1047–1074). Heilt samtidig er dette stoffet ikke, og det gjelder i enda større grad Saxos «Danmarks historie» fra 1190–1210, som har en god del stoff om nordområda, især om finner og bjærmer (Saxo, KL XV). Mye av dette er likevel sagnhistorisk stoff som ikke synes å ha noen basis i virkelige hendelser.

Hovedmengden av stoff har vi naturligvis fra den norrøne sagalitteraturen. Dette dreier seg især om kongesagaene, som generelt inneholder mye politiske stoff. I tillegg finner vi mye stoff om Nord-Norge i islandske ættesagaer og i beretninga om Islands innvandringshistorie, «Landnámabók» (Landnámabók I–III 1900, Landnámaboken 1997). Innafor sagalitteraturen står skaldekvada i særstilling. Disse omfatter især de fire – fem generasjoner ladejarler, som alle må betraktes som historiske personer. I et særtilfelle står

det islandske samleverket Flatøybok fra 1387–90, som også har mye tradisjon om samiske forhold i Nord-Norge. Det blei skapt for Gissur Galles barnebarn Jón Hákonsson, og det har vært antatt at noe av dette sagnstoffet kan skrive seg fra Gissur Galles ekspedisjon i Finnmark i 1310–11. Gissur døde så seint som i 1370 (Pálsson 1999, Ramstasagaene 2002).

Til det skriftlige materialet kan vi også regne de eldre språkhistoriske kilder, som norrøne og samiske stedsnavn, i tillegg til bevarte runeinnskrifter fra landsdelen.

Generelt kan det sies at selv om det skriftlige materialet er fragmentarisk og vanskelig å tolke, gir det en spennende inngang til vikingtida og et godt utgangspunkt for å forstå det rike arkeologiske materialet fra jernalderen og tidlig middelalder.

Nord-Norge og skaldekvad

Det har vært antatt at de norrøne dikt vi kaller skaldekvad, på grunn av sin metriske eller bundne form, er

de «muntlige» kilder som fører oss lengst tilbake i tid, vanligvis til de tider da kvada oppgis å være dikta. Jeg behandler dem derfor før de vanlige sagatekstene eller prosatekstene. Slike dikt er utnyttet som kilder hos Snorre og andre sagaforfattere fra 1100- og 1200-tallet som skriver om eldre tider, og Snorre er selv tydelig på at skaldekvad har større kildeverdi enn annen muntlig tradisjon. Dette forutsetter at opphavssituasjon og alder er riktig identifisert av sagaforfatterne som benytter dem i sine tekster. Dette kan man ikke alltid gå ut ifra. Trass i si bundne form kan dessuten enkeltord og begrep ha blitt skifta ut i tidligere tradisjon eller avskrift, og vers fra ulike kvad kan ha blitt blanda sammen.

Skaldene var særlig knytta til fyrstehoffa i hårfagre- og ladejarl-ættene, og var i første rekke opptatt av å hylle fyrstene i sine dikt. Slik sett kan vi si

at skaldekveda i hvert fall er indirekte kilde til politisk historie, selv om de fleste ikke inneholder særlig mye av konkrete opplysninger. De aller fleste skaldene var islendirer, og det er da av interesse å se at den fremste norske skalden vi kjenner, Øyvind Finnsson Skaldespiller, faktisk var hæløyg. Han levde ca. 915–ca. 990, og var trulig bosatt på høvdinggården Sandnes på Helgeland, der hans farfar var blitt gift med Torolv Kveldulvssons enke Sigrid. Torolv levde ca. 890. Øyvinds sønn blei den mektige høvdingen Hårek på Tjøtta (ca. 965–1036), som selv har etterlatt seg et leilighetsdikt fra et vikingtokt i Østersjøen. Øyvinds morfar var Halvdan Jarl, som trulig var av ladejarl-ætta, og en av hans oldefedre var ifølge sagaen selveste Harald Hårfagre. Øyvind var tremenning til en annen berømt skald, islendingen Egil Skallagrimsson (L. Holm-Olsen 1973). En annen berømt islandsk skald, Hallfred Vandrædaskald, var sønn til Ottar fra Hadseløy i Vesterålen. For øvrig framgår det av Flatøyboka at til og med Tore Hund fra Bjarkøy synes å ha beherska

Venstre: «Håløygjatal» blei dikta ca. 985 av Øyvind Finnsson Skaldespiller til ære for Håkon Jarl Sigurdsson.

Tegning av Håkon Jarl Sigurdsson fra Snorre, 1979.

Høyre: Også Skaldespillers far, Hårek på Tjøtta, var kyndig som skald, som vi kan se fra et dikt gjengitt hos Snorre. Her ser vi Hårek i samtale med Olav Tryggvason.

Tegning fra Snorre, 1979.

skaldekunsten i et kvad til finnekongen Mottul. (Flateyjarbók 1860–1868).

Øyvind Skaldespiller har etterlatt seg noen lausvers, blant anna om uår på Helgeland, og to større fyrstekvad. Det eine er «Håkonarmål» om kong Håkon den gode fra ca. 961, det andre er «Håløygjatal», det store hyllingsdiktet om ladejarlene, dikta til Håkon Jarl Sigurdsson ca. 985. Selve navnet på diktet er det klareste uttrykk vi har om ladejarlenes opphav i Nord-Norge. Dessverre er versa i Håløygjatal bare delvis bevart, i tillegg til ei ætteliste som trulig er fra 1300-tallet (Torfæus 1711/2008–2011). Lista gir i alle fall noen opplysninger om genealogien i ætta bakover i 27 ledd, og litt meir

er nevnt i Snorres prosatekst (Snorre 1959). Ettersom Øyvind selv synes å nedstamme fra jarlene, må han ha hatt god kunnskap om den slektstradisjonen som på 900-tallet fortsatt eksisterte. At det synes å ha eksistert konkurrerende tradisjoner om opphavet, viser at diktet ikke er rein diktning av Øyvind, men at han i stor grad bygger på eksisterende tradisjoner på 900-tallet. «Håløygjatal» innbyr klart til ei tolkning av politiske forhold i Nord-Norge i vikingtid og tidligere. I det følgende gjengis et par smakebiter på Skaldespillers diktekunst.

Fra Håløygjatal:

Viljak hljóð
at Høars líði,
meðan Gillings
gjöldum yppik
meðan hans ætt
i hverlegi galga farms
til goða teljum.

Jeg ønsker lyd til mitt dikt
mens jeg fremfører sangen,
så lenge jeg oppregner hans
håløyske slekt
til gudene i diktet.

Om uår i Hålogaland, ca. 970

Snýr á Svølnis vøru,
svá høfum inn sem Finnar
birkihind af bundit
brum, at miðju sumri.

Tore Hunds deltakelse i slaget på Stiklestad 29. juli 1030 er bevitna i ei dråpa fra 1040 av Sigvatr Þórðarson.

Tegning fra Snorre, 1979.

Det snør på jorden midt på sommeren,
som finnene har vi måttet binde
geitene inne i fjøset.

Svært mange av de bevarte kvad for øvrig dreier seg om de fire-fem generasjoner av ladejarler, fra ca. 900 til tidlig på 1000-tallet, enten i direkte kvad til jarlene eller ved omtale av dem i kvad til andre fyrster. Dette gjør i alle fall ladejarlene til historiske personer. Det samme kan sies om Torolv Kveldulvsson på Torget/Sandnes ca. 858–890, som er nevnt i ei vise av faren Kveldulv, og Tore Hund, som er omtalt i «Arvedråpa» til Olav den Hellige allerede ca. 1040, altså bare ti år etter slaget på Stiklestad (Egils Soga 1965, Jónsson 1973).

I tidlige skaldekvad, det vil si fra 900-tallet, finner vi omtale av folkeslag i nord som finner, terfinner (Kola-samer), bjarmar og håløyger, og vi finner stedsnavn som Gandvik (Kvitsjøen) og Vina (Dvina), mens Vega og Bjarkøy er omtalt i kvad fra 1000-tallet. I 1095 gjengis kvad om borgerkrigsherjinger heilt nord til Bjarkøy og fra 1138–39 beretter skaldekvad om kong Sigurd Slembes opphold i Hålogaland. Ca. 1110 fikk til og med håløygen Vidkunn Jonsson på Bjarkøy sitt eget kvad, ei dråpa. Her gjengis noen flere kvad med tilknytning til håløysk historie:

Anonym forfatter ca. 1095

Breðr i Bjarkey miðri ból,
Pats eg veit gólast;
téra Þarft af Þóri
(Þytr vandar þól) standa,
Jóan mun eigi frýja
elds né ráns, es kveldar;
sviðr bjarttr logi breiðan
bý, leggr reykt til skýja.

Midt på Bjarkøy brenner en gård,
den herligste jeg kjenner,
Tore volder intet godt,
ilden knitrer; Jon (Arneson) vil ikke,
når det blir kveld,
behøve å bebreide om ild og ran ikke
har vært, den klare lue brenner den
brede gård; røyken føres opp til skyene.

Sigurd Slembe ca. 1138/39 om besøk hos samene i Tjeldsund:

Gótt var i gamma,
es gladir drukkum
ok gláðr grams sonr
gekk meðal bekkja.

Det var behagelig i gammen,
hvor vi drakk glade,
og kongens glade sønn
gikk mellom benkene.

Ivarr Ingimundarson – om samisk båtbygging ca. 1140

Fátt eitt fylgir
furu háleyskri,
svipar und segli
sinbrundit skip.

Kun fá kan følge den
háloygske furu,
det senebundne skip
stryker fremad under seilet.

I namdølen Ketil Høngs saga fra 900-tallet, nedskrevet eller forfatta på Island på 1200-tallet, finnes et kvad som synes reint nordnorsk (NKH 1821–1824). Det er lagt i munnen på ei trollkvinne i Skrova: «Gangen jeg begynte i Anger, Til Steig jeg siden vandrede.» Anger står trulig for Malangen og Steig for Steigen i Salten. Dette tyder på at det kan ha eksistert lokal skaldediktning i Nord-Norge, som ikke er bevart.

I samtidssagaene Sverres-soga og Hákon Hákonssons saga finner vi også skaldekvad, men her har kvada ikke større verdi enn prosateksten. I tilknytning til skaldekvada kan også nevnes Edda-dikta, de store episke fortellingene, som går tilbake på tradisjonsstoff fra jernalderen. Noen har meint at enkelte av dem, som Volundkvadet fra ca. 900, kan være dikta i Nord-Norge (Eidnes 1954).

Nord-Norge i sagatekster

Det er i prosatekstene til Snorre og andre sagaforfattere vi finner hovedmengden av opplysninger om forholda i Nord-Norge fra vikingtid og middelalder fram til ca. 1260. Det var i middelalderen stor interesse for sagatida både i Norge og på Island, især for den legendariske rikssamlingstida i Norge. Lenge levde dette stoffet som muntlig tradisjon gjennom generasjonene, men med større skriftferdighet begynte enkelte å

nedtegne dette sagnstoffet på 1100-tallet, det eldste allerede ca. 1120. Noe blei nedtegna på latin, noe på gammelnorsk. Dels dreide dette seg om ættesagaer eller sagaer knytta til enkelte stormenn, især om konger, dels om kortere enkeltstående hendinger, kalt «tåtter». Alt ca. 1180–1200 blei det laga ei «legendarisk saga» om Olav den Hellige, og ca. 1190 ei saga om Olav Tryggvason. Slike enkeltsgaer kunne også bearbeides og knyttet sammen i større historiske beskrivelser eller sekvenser, især knytta til det norske kongehuset fra Harald Hårfagre på 800-tallet til kongene på 1100-tallet. Mye av dette tidlige stoffet er gått tapt. De eldste bevarte sagaer er «Historia Norvegiæ» på latin fra ca. 1170, «Historia de antiquitate» på latin fra ca. 1180 av Theodoricus Monachus og «Ågrip» på gammelnorsk fra ca. 1190. Dette verket krever spesiell interesse, fordi det er antatt å være forfatta i Trondheim, og dermed avspeiler trøndersk og håloygsk tradisjon. Fra ca. 1220–30 har vi tre store samleverk eller kongesagaer på gammelnorsk: «Morkinskinna», «Fagerskinna» og Snorres berømte verk «Kringla Heimsins» eller «Heimskringla» (Heimskringla, KL VI). Historikerne regner med at Snorres verk er det som er mest «bearbeidd», det vil si det er tillagt sammenhenger og gitt tolkninger i større grad enn de øvrige. Dette byr på ekstra utfordringer når det gjelder kildeverdien. Også de islandske ættesagaene fra 1200- og 1300-tallet kan inneholde nordnorsk stoff, især «Egils saga» fra ca. 1220, Grettes saga fra ca. 1300, og ikke minst innvandringshistoria til Island fra 1100-tallet, «Landnámabok» (Egils

saga, KLIII, Islandske ættesagaer 1952, Landnámsboken 1997). Her møter vi ei rekke utvandrerslekter fra Hålogaland.

Et kildemessig hovedproblem er at alle sagatekster er nedtegna eller skrevet opptil fleire hundre år seinere enn de begivenheter som omtales, og altså basert på muntlig tradisjon. Tekstene inneholder derfor mye «legendarisk» stoff, som det er vanskelig å tolke eller sette lit til. Det er også et kildemessig problem at ingen kjente skrifter er bevart i si originale form og det er tydelig at det har skjedd endringer ved seinere avskrivninger.

Det er ikke full overensstemmelse om fortida i disse skriftene, som tydelig bygger på ulike tradisjoner og forelegg. Sagaforsker Tormod Torfæus har i sin gjennomgang av sagamaterialet i boka «Historia rerum Norvegicarum» fra 1711 påvist store variasjoner og uoverensstemmelser mellom de ulike skriftene når det gjelder hendelser, stedsnavn, personnavn, slektsforhold mm. (Torfæus 1711/2008–2011). Dette viser at det i nedskrivningstida på 1100- og 1200-tallet har eksistert en levende, dynamisk fortellertradisjon om vikingtida og tidlig middelalder i de ulike miljøa i Norge og på Island. Han er også sterkt kritisk

til en del av sagamaterialet, især det legendariske stoffet, som han meiner blei skapt av «munkene», det vil si de geistlige i kristen tid.

I mange sammenhenger refererer sagskriverne direkte til muntlig tradisjon, stundom også til ulike tradisjoner eller

---

Tore Hunds gård på Bjarkøy gikk ifølge et anonymt skaldskvad fra ca. 1095 opp i flammer. Ca. 920 år etter Tore Hund så gården slik ut.

Foto: Harald Egenæs Lund, 1952. Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

overleveringer, så det er liten grunn til å anta at forfatterne i særlig grad konstruerer eller finner opp konkrete begivenheter. Det er likevel ingen grunn til å anta at gjengitte samtaler og direkte utsagn har noen egen kildeverdi. Det samme gjelder de tolkninger forfatterne setter fram. Vi må også regne med at sagaskriverne i en viss grad ser fortida i lys av si egen samtid, det vil si tilbakefører forhold i sin samtid til eldre tider. I en viss forstand kan vi si at sagaene i første rekke gjengir hva slags oppfatning forfatterne hadde om den fortida de skriver om, og som ofte lå 300 år tilbake i tid. Et eget problem er at seinere avskrivere av sagatekstene ofte har endra på de opphavelige tekstene, noe vi kan se når både eldre og yngre avskrifter er bevart.

Det som interesserer oss i denne forbindelsen er hva alle disse sagatekstene kan

fortelle om utviklinga i Nord-Norge fra vikingtida og tidlig middelalder, både politisk og kulturhistorisk.

Generelt må det sies at både håløyer og finner, Hålogaland og Finnmark, er mye omtalt i sagalitteraturen. Viktige geografiske begrep i sagatida er også Gandvik, Bjarmeland og Dombshav (Barentshavet). Vi hører atskillig om nordnorske høvdinge fra slutten av 800-tallet og framover til 1200-tallet, om ladejarlene, om Hårfagre-kongenes kristning av håløyene og innlemmelsen av Nord-Norge i riket. I Egils saga finner vi særlig omtale av høvdingene på Torget og Sandnes på Helgeland. Også finnene er mye omtalt, især når det gjelder deres forhold til de norrøne høvdingene. Personer som har fått særlig mye omtale er for eksempel Torolv Kveldulvsson på Sandnes, ladejarlene, Tore Hund på Bjarkøy,

Asbjørn Selsbane på Trondenes, Hårek på Tjøtta, Sigurd Raneson på Steigen, Sigurd Slembes besøk i Nord-Norge og islendingen Odd på finneferd i Finnmark.

Noe av det mest konkrete nordnorske stoffet finnes konsentrert i sagaene som egne avgrensa, selvstendige fortellinger eller «tåtter», som historia om Asbjørn Selsbane og Olav den Hellige, og den såkalte «tingsaga» om steigfolket. Det har vært antatt av fleire av forskerne at det har eksistert egne, nordnorske ættesagaer, som delvis er utnyttet i kongesagaene, men som for øvrig er gått tapt (Holmsen 1966, L. Holm-Olsen 1975, Jakobsen 1994). Dette gjelder især sagaer om ladejarlene, Bjarkøy-ætta, Tjøtta-ætta og Steig-ætta, som Snorre kan ha bygd på i sitt verk. Som en mulig parallell kan nevnes den bevarte ættesoga om de fire generasjoner høvdinge på Ramsta i Namdal: Ketil Høng, Grim Lodenkin, Orvar Odd og Ån Bogsveige (Ramstasagaene 2002). Dette er imidlertid mest eventyrstoff uten særlig historisk verdi, nedtegna på Island på 1200- og 1300-tallet.

Det store spørsmålet når det gjelder sagastoffet, er altså kildeverdien av det sagaen beretter om fortida 200–300 år tilbake i tid. Det har tydeligvis eksistert ulike tradisjoner om fortida i ulike

Tegning som viser drapet på Karl fra Langøy, utført av Tore Hund i Gjesvær i Finnmark i 1026.

Tegning fra Snorre, 1979.

miljøer i Norge og på Island, som er blitt nedtegna, bearbeida og kopiert av seinere forfattere med ulik grad av nøyaktighet. Det kan også gjelde skaldekvad, som ellers anses som det mest «motstandsdyktige» i saga-tradisjonen. En generell regel er trulig at genealogi og geografi er noe av det som har holdt seg best i tradisjonsoverføringa, likeså med historiske forhold som for lengst var avslutta ved nedskrivningstida. Ettersom både Snorre og de øvrige sagaforfatterne beskriver seierherrenes historie, det vil si Hårfagre-ætta i forhold til ladejarlene og kristendommen i forhold til åsatrua, er det spesiell grunn til å vurdere kritisk det de skriver om disse temaene.

Generelt kan vi nok si at folk i sagatida var svært opptatt av politiske forhold i samtid og fortid, det vil si høvdinger, konger og kriger. Dette har utvilsomt gitt mye større fasthet i tradisjons-overføringa enn det vi er vant med i vår medieskapte tid.

Sigvatr Þórdarsons dikt fra ca. 1040 om Tore Hund og Olav den hellige fra slaget på Stiklestad i 1030

Milðr fann gǫrst, hvé galdrar,
gramr sjalfr, meginrammir
fjólkunnigra Finna
fullstórum barg Þóri
Þás hyrsendir Hundi
húna gollu búnu
(slætt réð sizt at bita)
sverði laust of herðar.

Den gavemidle konge merket selv best,
hvorledes de trollkyndige finners
Kraftige trolldom reddet den overmodige
Tore,
da den gavemidle fyrste slo med sitt
gullprydede
sverd Tore Hund over skuldrene, det
sløve sverd bet aldeles ikke.

Litteratur:

- Bately, J./Englert, A. (red). *Ohthere's Voyages, Maritime culture in the North 1*, Roskilde 2007.
- Eidnes, H. *Hålogalands historie*, Trondheim, 1954.
- Egilssoga, Oslo 1965.
- Flateyjarbók. *En Samling af norske Kongesagaer I, II, III, Christiana 1860–68*.
- Holm-Olsen, L. *Middelalderens litteratur i Norge, Norges litteraturhistorie bind 2*, 1993.
- Holmsen, A. *Gard, bygd, rike*. Universitetsforlaget 1960.
- Islandske *Ættesagaer*, bind 2, Oslo 1952.
- Jakobsen, A. *En saga om Hårek på Tjøtta i skriftlig form? Helgelands historie*, bind 2, 1994.
- Jónsson, F. *Den norsk-islandske Skjaldedigtning 800–1400*, København 1973.
- NKH: *Nordiske Kæmpe-Historier efter islandske Haandskrifter I–II–III*. København 1821–24.
- KL: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, I–XXII*, Malmö 1956–78.
- Landnámabók I-II-II*. Det Kgl. nordiske Oldskrift-Selskab. København 1900.
- Landmåmsboken*. Beretningen om landområdet på Island 870–930, Oslo 1997.

- Pálsson, H. *The Sami People in Old Norse Literature, Nordlit 5/1999*.
- Ramsta-sagaen. Oslo 2002.
- Regesta Norvegica I (822–1263). Sturlasson, Snorre, *Norges kongesagaer*, Oslo 1979.
- Torfæus, T. *Norges historie I–V*, Bergen 2008–11.

Note

Både den gammelnorske tekst og oversettelsen er fra Finnur Jónssons bok, men oversettelsen (opprinnelig til dansk) er fornorska noe.

Håvard Dahl Bratrein, professor emeritus, tidligere konservator ved Nyere kulturhistorisk avdeling, Tromsø Museum – Universitetsmuseet.